

DAHİLİYE VEKİLİ NAZIM BEY'İN İSTİFASI MESELESİ

DOÇ. DR. E. SEMİH YALÇIN*

GİRİŞ

Nazım (Resmor-Öztelli) Bey, ilk mecliste 3 Mayıs 1920 tarihinde kurulan I. İcra Vekilleri Heyeti'nde Câmi ve Hakkı Behiç Beylerden sonra Dahiliye Vekilliği görevine seçilen Millî Mücadele tarihimizin ilgi çekici şahsiyetlerinden birisidir. 1867 yılında Erzurum'da doğan Nazım Bey Mülkiyeyi bitirdikten sonra Bâb-ı Seraskerî Muhasebe Kalemî Mülâzımlığına atanarak devlet hizmetine girmiş, önce Adana, İskodra ve Yanya Vilayetleri Mektupçuluk görevlerinde bulunmuş, daha sonra ise Gevgili ve Hama Sancakları Mutasarrıflıkları görevini yürütmüştür. 1911 yılında Van Vali Vekilliği, 1912 yılında ise Harput Valililiğine yükseltilmiştir.²

Yanya'da bulunduğu sırada İttihat ve Terakki Cemiyetine giren Nazım Bey, II. Meşrutiyetin ilânında rol oynayan şahsiyetlerden birisidir. Bu sebeple de 1919 yılında Damat Ferit Hükümeti tarafından azledilen 19 vali arasında yer almıştır.³ Daha sonra ilk Büyük Millet Meclisi'ne Tokat Milletvekili olarak girmiştir. Ankara'da ilk hükümetin kuruluşu ile birlikte Dahiliye Vekaleti Müsteşarlığına seçilmiş ve bu görevi bir ay süreyle yürütmüştür.

Nazım Bey'in Sol Akımlar İçerisindeki Yeri

Nâzım Bey 1920 sonbaharında kurulan⁴ Yeşil Ordu'nun kurucuları arasında yer alarak, cemiyetin Kâtib-i Umumisi olarak görev almıştır. Cemiyetin Nizamnamesini hazırlayanlardan birisidir.

* Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü.

1 T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt I, s. 196-298

2 T.B.M.M. Arşivi, T.B.M.M. Azaları Tercümeihal Kağıdı Örneği, No : 405

3 Ali Çankaya, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, 1860-1923, C. III, SBF Yayını, Ankara, 1968, s. 405-406; Nurten Sonsoy, "Millî Mücadele ve Cumhuriyet Devri İçişleri Bakanları, Türk İdare Dergisi, Sayı 314, Ankara, 1968.

4 Ş. Süreyya Aydemir, Tek Adam, C. II, İstanbul, 1964, s. 370; Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), Ankara, 1978, s. 89.

Başlangıçta Yeşil Ordu, Millî Mücadele hareketine karşı zararlı telkinleri engellemek ve millî hareket lehine kamuoyu oluşturmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın kurulmasına rıza gösterdiği bir cemiyettir.⁵ Cemiyette Şark mefkûresine inanmış milletvekilleri biraraya gelmişti. Kadrosunda 14 Büyük Millet Meclisi azası yer almaktaydı. Nazım Bey'in yanı sıra Dr. Adnan Adıvar, Hakkı Behiç Bey gibi önemli isimler de bulunmaktaydı.⁶ Yeşil Ordu kısa zaman sonra gayesinden uzaklaşarak gizli bir ihtilâl cemiyeti haline gelmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşı hareket eden⁷ ve Sovyet Rusya'dan destek alan komünist bir teşkilat hüviyetine dönüşmüştür. Gerek Yeşil Ordu'nun kuruluş amacından sapması, gerekse bu harekete Çerkez Ethem'in katılması Mustafa Kemal Paşa'yı tedirgin etmiş ve onu cemiyetin kapatılması yönündeki kararı almaya sevketmiştir.⁸

Yunus Nadi "Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti" adlı eserinde, Yeşil Ordu'nun Bolşeviklerden yardım almak gayesi ile kurulduğunu söylemektedir.⁹ Devrin yazarlarının da belirttiği gibi, cemiyetin, Enver Paşa taraftarlarının bir araya gelerek İslâm Dünyası'nda bir "Yeşil Komünizm" kurma¹⁰ amacına yönelik mahiyet arz ettiğini belirtmek en isabetli tespit olacaktır.

Nazım Bey 1920 yılı yaz başından itibaren oluşan gizli Türkiye Komünist Partisi içerisinde de yer almıştır.¹¹ Bilahare Hakkı Behiç Bey'in teklifi ile Yeşil Ordu'nun resmi Türkiye Komünist Partisine dönüştürülme¹² hareketine katılmayarak 7 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasını kurmuştur. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının kontrolünde olan resmi TKP hareketinden ayrı bir varlık olduklarını Yeni Gün ve Yeni Dünya gazetelerinde hazırladıkları bir beyanname ile ilan etmek istemişlerse de bu çabaları Mustafa Kemal Paşa tarafından engellenmiştir.¹³ Nazım Bey'in kontrolündeki THİF çalışmalarında daha

5 Aclan Sayılğan, Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972), İstanbul, 1972, s. 157

6 Fethi Tevettoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960), Ankara, 1967, s. 146.

7 SAYILGAN, s. 156

8 Fatih Rıfıkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1984, s. 255; Halide Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihani, İstanbul, 1971, s. 136; Nutuk, C. II, s. 319-320

9 Yunus Nadi, Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti, İstanbul 1955, s. 11

10 Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi (1838-1995), C. II, İstanbul, 1995, s. 560; Samet Ağaoğlu da Hakkı Behiç Bey'in fikirlerine dayanarak cemiyeti "İslâmî Komünizm" eğilimli olarak tanımlamaktadır. (Bkz. Samet Ağaoğlu, Kuvay-ı Milliye Ruhu, İstanbul, 1964, s. 220), Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, İstanbul, 1976, s. 587

11 TUNÇAY, ... Sol Akımlar, s. 94

12 Mete Tunçay, Mustafa Kemal Paşa'nın resmi TKP'yi kurma sebeplerini şu şekilde izah etmektedir: Dış Politikada Sovyet yardımının kolaylaşmasını sağlamak, iç politikada değişik sol akımları kontrol altına almak ve ayrıca savaşta yenilerek doğuya çekilmek ve Sovyet himayesine girmek durumunda kaldığımda, yönetimi tamamen yabancı unsurlara kaptırmamak (Bkz. : TUNÇAY, .. Sol Akımlar, s. 92-93)

13 Aclan Sayılğan, Solun 94 Yılı (1871-1965), İstanbul, 1968, s. 135

çok İslâmiyetin sol fikirlere olan yakınlığını işlemeye çalışarak¹⁴ kamuoyu oluşturmayı hedeflemiştir. Nazım Bey, Ankara Hacıbayram semtinde yaptığı bir toplantıda "Komünizm İslâm esaslarına uygundur. Ebubekir komünistti. Müslüman olduktan sonra bütün varlığını yoksullara dağıtmıştı"¹⁵ diyerek, amaçlarını açıklamakta sakınca görmemiştir. Ayrıca Nazım Bey faaliyetlerini Ankara ile sınırlı tutmamış, taşrada THİF'nin şubelerini de kurmaya çalışmıştır. Ancak bu tür faaliyetlerde THİF'nin başarılı olduğu söylenemez.

Görüldüğü gibi gizli Türkiye Komünist Partisi ve Halk İşirâkiyun Fırkası Yeşil Ordu'nun devamı mahiyetindedir.¹⁶ Bunun yanı sıra ilk BMM'inde yer alan "Halk Zümresi"de Yeşil Ordu'nun meclis grubu olarak faaliyet göstermektedir.¹⁷ Nazım Bey, Mehmet Şükrü, Hakkı Behiç ve Şeyh Servet gibi milletvekilleri ise Halk Zümresi grubunun önde gelen isimleri arasında zikredilebilir. Bunların arasında Nazım Bey, Yeşil Ordu, Halk Zümresi, gizli TKP ve THİF içerisinde faal rol oynamış şahsiyetlerden birisidir. Hatta Ankara ve Eskişehir'de gelişme gösteren sosyalist hareketin lideri konumunda olduğunu söyleyebilmek dahi mümkündür. Başlangıçta beraber oldukları Hakkı Behiç ve Yunus Nadi Beylerin resmi TKP'ne katılarak Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almalarına rağmen, kendisi ayrı bir hizbi meydana getirerek daha radikal ve Sovyet güdümlü bir politika takip etmiştir.

Nazım Bey'in Dahiliye Vekaletine Seçilme Meselesi

B.M.M.'nin açılmasıyla başlayan 'Meclis Hükümetleri' devri Cumhuriyetin ilân tarihi olan 29 Ekim 1923 tarihine kadar devam etmiş ve bu zaman zarfında beş ayrı "İcra Vekilleri Heyeti" iş başına gelmiştir. I. İcra Vekilleri Heyetinde Dahiliye Vekilliği görevini dört ayrı milletvekilinin yürüttüğü anlaşılmaktadır. Yeni Türk Devleti'nin İlk Dahiliye Vekili olan Câmi Bey¹⁸ görevini 18 Temmuz 1920 tarihine kadar sürdürmüş, onun istifası ile boşalan vekalet Hakkı Behiç Bey¹⁹ 17 Temmuz 1920 tarihli seçim sonucunda aldığı 112 oyla²⁰ atanmıştır. Hakkı Behiç Bey de kendisine yöneltilen sert soru önergeleri karşısında istifa yo-

14 TUNÇAY, ... Sol Akımlar, s. 97

15 ATAY, s. 258

16 Fethi Tevetoğlu, Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Ankara, 1991, s. 233

17 George S. Harris, Türkiye'de Komünizmin Kaynakları (çev. : Enis Yedek), İstanbul, 1978, s. 105-106; Mete Tunçay, Mesâi: Halk Şurâlar Fırkası Programı 1920, SBF Yayını, Ankara, 1972, s. 21

18 Câmi Bey I. ve II. Devre Osmanlı Mebusan Meclisinde Fizan Mebusluğu yapmıştır. Biyografisi için bkz. : T.B.M.M. Arşivi, Tercümeihal Kağıdı Örneği, No: 33

19 Hakkı Behiç Bey'in biyografisi için bkz. İçişleri Bakanlığı Arşivi, Özlük Dosyası, Dosya No: 1250

20 T.B.M.M., Zabıt Ceridleri, C.2, s. 327

lunu tercih etmiş²¹, ancak onun bu kararı Meclis'te sert tartışmalara sebep olmuştur. Daha çok Yeşil Ordu mensupları tarafından²² Hakkı Behiç Bey'in istifasının geri alınması amacıyla verilen 114 imzalı önerge üzerindeki tartışmalar ise Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya dönüşünü beklemek üzere ertelenecektir.²³

Meclis'in 4 Eylül 1920 tarihli toplantısında Mustafa Kemal Paşa, Refet Bey'i kendi adayı olarak gösterdi. Nazım Bey ise Halk Zümresi adayı olarak seçime girdi. İlk oylamada adaylardan hiçbirisi gerekli çoğunluğu sağlayamadı. Yapılan oylamada Refet Bey 65, Nazım Bey 66, Sırrı Bey 31, Hamid Bey 16 oy almışlar, 7 oy diğer milletvekillerine dağılmış, 15 oy da çekimser olarak kullanılmıştır.²⁴ İkinci oylamada 187 oy kullanılmış, Nazım Bey 98, Refet Bey ise yine 65 oy almıştır.²⁵ Bu oylarla Nazım Bey Dahiliye Vekilliğine seçilmiştir.

Nazım Bey'in seçiminde Meclis'te etkili olan grup Halk Zümresidir. Nazım Bey'den önce bu göreve getirilen Câmi ve Hakkı Behiç Beylerin seçilmelerinde Halk Zümresi'nin sistemli ve etkili çalışmalarından bahsetmek oldukça güç olmakla beraber I. İcra Vekilleri Heyetinde Dahiliye Vekili olan ilk üç milletvekili de Bolşevik eğilimlidir.²⁶ Damar Arıkoğlu, Nazım Bey ve arkadaşlarını "İlk B.M.M.'nde sinsi sinsi çalışan Türk komünizminin önderleri" olarak göstermektedir.²⁷ Samet Ağaoğlu ise Nazım Bey'in Sovyet Rusya ile işbirliği yaptığı kanaatinde dir.²⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Nazım Bey'i İstifaya Zorlaması

Nazım Bey'in Dahiliye Vekilliği gibi hassas bir mevkie tayini Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız etmiş, kendi adayına rağmen muhalefet ettiği Nazım Bey'in seçimi onun üzerinde fevkalâde menfi tesir meydana getirmişti. Mustafa Kemal Paşa bu durumdan duyduğu rahatsızlığı ve düşüncelerini Nutuk'ta şu şekilde dile getirmektedir²⁹:

"Efendiler, 4 Eylül 1920 tarihinde Tokat milletvekili bulunan Nazım Bey,

21 T.B.M.M. Z. C., C. 3, s. 58

22 TUNÇAY, Mesâî, s. 23

23 T.B.M.M., Z. C., 3, s. 112

24 T.B.M.M., Z. C., C. 3, s. 511-514

25 Oylamada 8 oy dağılmış, 14 kişi de çekimser kalmıştır. (T.B.M.M., Z. C. 3, s. 515-518)

26 TEVETOĞLU, Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, s. 216; TUNÇAY, Mesâî, s. 23

27 Damar Arıkoğlu, Hatıralarım, İstanbul, 1961, s. 205 vd.

28 Samet Ağaoğlu, Sovyet Rusya İmparatorluğu, İstanbul, 1967, s. 170; Karşılaştır; Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası (Yay. Haz. Semih Nafiz Tansu), İstanbul, 1969, s. 543

29 Nutuk, C. II, s. 341, 342, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta 89 olarak gösterdiği karşı oylar, çekimser, diğer milletvekillerine dağılan oylar ve Refet Bey'in aldığı oyların toplamıdır.

89 oya karşı 98 oyla meclisce İçişleri Bakanlığına seçildi. Nazım Bey, dakika kaybetmeksizin büyük bir aceleyle Bakanlık makamına gidip, daha sonra Bakanlar Kurulu Başkanı da olmam dolayısıyla beni ziyarete geldi.

Ben, Nazım Bey'i kabul etmedim. Yüce Meclis'in görevini kazanarak seçilmiş olan bir bakanı kabul etmemekle yaptığım muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat memleketin büyük yararı, beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu. Elbette, bu hareketimin sebebini açıklayıp ispat edeceğimden ve açıklayacağım noktadan Yüce Meclis'çe de önemli görüleceğinden emindim.

Efendiler, meclis üyeleri arasından, aykırı bir takım prensiplere eğilim gösterenler ortaya çıkmaya başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere Nazım Bey ve arkadaşları en çok dikkatimi çekmişti. Nazım Bey'in kendisinden daha Sivas Kongresi sıralarında aldığım safsatalarla dolu bazı mektuplarından, ne zihniyet ve karakterde bir kimse olabileceğini anlamıştım. Nazım Bey, milletvekili olarak Ankara'ya geldikten sonra her gün yeni yeni siyasi faaliyetler gösteriyordu. Oluşmaya başlayan bu siyasi gruplu temas fırsatını kaçırmıyordu.

Nazım Bey, bizzat veya dolaylı olarak yabancı çevrelerden bazıları ile temas yolunu bulmuş; onlardan teşvik görmüş ve yardım imkânları da sağlamıştı.

Bu zatın Halk İştirakiyun Fırkası diye gayri ciddi ve sırf kendine çıkar sağlamak üzere bir parti kurma teşebbüsüne geçerek, milliyetçiliğe aykırı faaliyetlerde bulunduğunu mutlaka duymuşsunuzdur.

Bu zatın yabancı çevrelere casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim, daha sonra İstiklâl Mahkemeleri birçok gerçeği ortaya koymuştu.

İşte efendiler, bu Nazım Bey kendisinin ve arkadaşlarının yaptığı sürekli propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların milletin yüksek yararlarını unutarak yaptıkları yardımlarla İçişleri Bakanlığına geçirilmişti. Böylece Nazım Bey, Hükümet'in bütün iç idare makinesinin başında, memleket ve millete değil, fakat paralı uşağı olduğu kimselerin isteklerinin gerçekleşmesine en büyük hizmeti yapabilecek duruma gelebilmiştir.

Elbette efendiler, buna asla razı olamazdım. Onun için İçişleri Bakanı Nazım Bey'i kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman da, Meclis'teki gizli oturumda hakkındaki bilgi ve görüşlerimi açıkça söyledim."

Yukarıda yer alan ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Mustafa Kemal Paşa,

Nazım Bey'i istifaya zorlamasındaki temel sebebi "seçilmesinden dolayı doğacak tehlikelere" bağlamaktadır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Nazım Bey güvenilir bir isim değildir. "Paralı Uşak" olarak nitelediği bir insanın önemli bir idari mekanizmanın başına getirilmesini, ülke geleceği açısından fevkalâde tehlikeli görmektedir.

Bu gerekçelerle hareket eden Mustafa Kemal Paşa, Nazım Bey'in seçilmesine ilk tepkiyi, onun görüşme talebini kabul etmemekle göstermiştir. Nazım Bey'i istifaya mecbur etmek için kullandığı yol ise oldukça değişiktir. Nazım Bey'in istifa ettirilmesi Çerkez Ethem vasıtasıyla sağlanmıştır.

Muhtemelen Mustafa Kemal Paşa, seçimin gerçekleştiği 4 Eylül günü akşamı Çerkez Ethem'i Keçiören'de misafir olduğu evde ziyaret ederek Nazım Bey'in göreve başlamadan istifaya ikna etmesini istemiştir. Çerkez Ethem bu talep karşısında verdiği kararı şu şekilde ifade etmektedir:

"... ısrarlar karşısında Hacı Şükrü Bey'i selamıyla beraber Nazım Bey'in evine gönderdim ve şöyle konuşmasını tenbih ettim; "Tamamıyla ortadan kalkmayan fevkalâde hal itibarıyla, hususiyetle Dahiliye Vekaleti gibi bir vazifede bazen süratli emir ve icraata gitmek çok muhtemeldir. Birtakım mecburiyetler olacaktır. Kendisinin liyakat ve iktidarına bütün arkadaşlar gibi benim de itimadım olmakla beraber bugün bu vazifeyi kabul etmemesini uygun bulanlardanım. Kendisini ilerde daha büyük makamlarda görmek temennisiyle şimdilik yeni vazifesinden istifa ederek meclis azaları arasında çalışmalarına devam etmesini uygun buluyorum. Bununla beraber karar yine kendisindedir".³⁰

Hacı Şükrü Bey aynı gece Çerkez Ethem'in istediğini Nazım Bey'e iletti. Nazım Bey Çerkez Ethem'den gelen bu talebi kabul ederek Meclis Başkanlığına hitaben yazdığı istifa mektubunu Çerkez Ethem'e göndermiştir. Çerkez Ethem ise Nazım Bey'in istifasını Mustafa Kemal Paşa'ya vermiş, istifa mektubu B.M.M.'nin 6 Eylül 1920 tarihli oturumunda görüşülerek kabul edilmiştir.³¹

Nazım Bey'in istifasında Çerkez Ethem'in oynadığı rolden Mustafa Kemal Paşa bahsetmemektedir. Nutuk'ta "Nazım Bey'i kabul etmedim ve istifaya zorladım" derken, zorlamanın usulü hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bir ayrıntıdan ibaret olan bu boşluğu Çerkez Ethem'in hatıratında yer alan ifadeleri doğru kabul ettiğimiz takdirde doldurmak mümkündür.

30 Çerkez Ethem, Çerkez Ethem'in Hatıraları, Dünya Yayınları, İstanbul, 1962, s. 104-105
31 T.B.M.M. Z. C., C. 3, s. 589

Mustafa Kemal Paşa'nın bu meselede Çerkez Ethem'i devreye sokmasının ardında yatan temel sebep, kendisinin gerek Nazım Bey gerekse Halk Zümresi üzerinde etkisinin kâfi derecede olmamasına bağlayabiliriz. Bu grup üzerinde etkili gördüğü Çerkez Ethem'i meseleyi siyasi bir kargaşaya meydan vermeden halledebilecek bir isim olarak düşünmüş olması kuvvetle muhtemeldir.

Dikkat edilirse Nazım Bey, istifasının istenmesine hemen hemen hiç direnmemiştir. Talebin Çerkez Ethem'den gelmiş olması istifasını kolaylaştıran bir faktör olmakla birlikte, böyle bir meselede Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına çıkma cesaretini gösteremediği açıktır. Ayrıca, doğru kabul ettiğimiz takdirde, Mete Tunçay'ın Nazım Bey'in ailesinden aldığı şifahi bilgiye dayanarak ifade ettiği "Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa'nın Nazım Bey'i sihrî düşmanlık sebebiyle ölümle tehdit etmesi"³² istifayı kolaylaştıran bir diğer sebep olarak düşünülebilir.

Yine Mustafa Kemal Paşa'nın, kontrolü zorlaşan Halk Zümresi grubunu dağıtmaya ve Meclis'te başlattığı "Halkçılık Programı" ile bu grubun çoğunluğunu kendi safına çekme gayreti³³ istifa meselesinin ardında yatan başka bir sebep olarak gösterilebilir.

Nazım Bey'in Yargılanması

Nazım Bey'in Dahiliye Vekilliğinden ayrıldıktan sonra faaliyetlerine daha da hız verdiğini görmekteyiz. O, özellikle Türkiye'de Bolşevik hareketin tam anlamı ile tatbik edilmesi amacıyla partileşme gayreti içerisine girmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Yeşil Ordu ile ortaya çıkan Bolşevik faaliyetleri kontrol altında tutmak amacıyla 18 Ekim 1920 tarihinde resmi Türkiye Komünist Fırkasını kurdurdu. Onun bu politik manevrası Meclis'te Bolşevizme inanan ve sempati duyan milletvekillerinden bir kısmının resmi TKP'nde yer almasını sağladıysa da, Nazım Bey ve arkadaşları bu birleşmeye katılmayarak 7 Aralık 1920'de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasını resmen kurmuşlardır.

THİF, Nazım Bey ve Baytar Salih imzalı bir tamim³⁴ yayımlayarak Üçüncü Enternasyonel tarafından kabul olunan "Bolşevik Fırkası Programını" benimsediklerini ilân etmiştir. 16 Ocak 1921 tarihinden itibaren çıkardıkları "Emek" adlı yayım organları ile de Anadolu'daki sol örgütlerle irtibat kurmaya ça-

32 TUNÇAY, Mesaf, s. 24

33 TUNÇAY, Mesaf, s. 25

34 Yakın Tarihimiz, Cilt 1, Sayı 10, 3 Mayıs 1962, s. 97; Türk İstiklâl Harbi, Cilt II, Kısım 3, Batı Cephesi, Ankara, 1966, s. 599

İşmişlerdir.³⁵ Ancak 1920 yılı Aralık ayından itibaren başgösteren Çerkez Ethem ayaklanması sonrasında hükümetin solu tasfiye hareketine girişeceğini anlayan THİF, 1 Şubat 1921 tarihinde faaliyetlerine son verdiğini Hâkimiyet-i Millîye Gazetesine gönderdikleri bir mektupla açıklamıştır.³⁶

Nazım Bey'in liderliğindeki THİF'nin üzerine gidilmesine sebep olan olaylardan biri de Emek adlı yayın organlarında Mustafa Kemal Paşa aleyhinde çıkan şu fevkalâde ağır yazıdır:

"Kemal (Atatürk) Anadolu'nun mutlak buyrukçusudur. Tatalım zaferi kazandı. Köylü sınıfının durumu sanki bu yüzden daha mı iyi olacak? Kemal ne zafer kazanırsa kazansın, Anadolu halkına yararı dokunmayacaktır... Yunanlı emperyalistlerle süregelen savaş sona erer ermez, Anadolu'da bir iç savaş başlayacaktır".³⁷

THİF'nin kendi kararı ile faaliyetini durdurması, mensuplarının daha sonraki günlerde İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanmalarına engel olamayacaktır.

Nazım Bey'in Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılanmaya başlaması ise şu gelişmeler sonrasında meydana gelmiştir;

İlk olarak Merkez Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, Ankara Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Başkanlığına gönderdiği 19 Ocak 1921 tarihli tezkerede³⁸, Bursa Mebusu Şeyh Servet ve Tokat Mebusu Nazım Bey'in kardeşi Lütfü tarafından dağıtılan iki beyanname sureti hakkında ihbarda bulunularak bilgi istenmiştir. Dönemin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, bu durumu 24 Ocak 1921 tarihli tezkere ile Vekiller Heyetine bildirir. Mustafa Kemal Paşa da konuyu B.M.M. Hükümeti Başkanı sıfatıyla Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanlığına havale etmiş, mahkeme ise Nazım Bey ve arkadaşlarının muhakeme edilmelerine lüzum görererek³⁹ B.M.M.'nden izin istemiştir.

Nazım Bey hakkında ilk görüşme B.M.M.'nin 1 Şubat 1921 tarihli oturumunda yapılmıştır. Kendisinin rahatsızlığı sebebiyle bulunmadığı bu görüşmede daha çok gizli Komünist teşkilatı ile ilgisi olup olmadığı ele alınmıştır.

35-TUNÇAY, Mesai, s. 31

36 Harris, s. 134

37 Harris, s. 133

38 Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası, Yakın Tarihimiz Yayınları: 5, İstanbul, 1965, s. 134

39 Ergün Aybars, İstiklâl Mahkemeleri (1920-1927), Cilt I-II, İzmir, 1988, s. 63; KANDEMİR, s. 136

Görüşmeler sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya koyduğu iddialar ise dikkat çekicidir:

"... Filhakika öteden beri celse-i hafiyelerimizde teai edilen bütün efkârın harice düşmanlarımıza muntazaan ihbar edilmekte olduğuna dair mevsub istihbaratımız vardır. Evvela burada harice işşası menafii millet ve memleketimiz için gayet muzır olan bir çok şeyleri daha bir kaç gün evvel, buraya avdet etmiş bulunan Hariciye Vekilimiz Bekir Sami Bey'e Moskova Rus Umuru Hariciye Komiseri Çiçerin aynen söylemiştir. Binaenaleyh, işte bu ihbarat matteessüf içimizden çıkabiliyor... Yine mevsub istihbaratımız vardır ki celse-i hafiyelerimiz muntazaman raporlarla İstanbul'da İngilizlere tevdi edilmektedir... bu insanları meydana çıkartmak hepimize müştereken ait bir vazifei vataniyei ve vicdaniyedir".⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın Nazım Bey'i kastederek söylediği bu sözler Meclis üzerinde etkili olmuştur. Daha sonra söz alan Mehmet Salih (Erzurum) Efendi, Dr. Adnan Adıvar (İstanbul) Bey, Memduh (Sivas) Bey, Selahattin (Mersin) Bey, Rıfat (Tokat) Bey gibi milletvekilleri Nazım Bey aleyhinde çeşitli görüşler beyan etmişlerdir.⁴¹ Müzakereler sonrasında B.M.M. Nazım Bey meselesini gerekli tahkikatın yapılması amacıyla Üçüncü Şubeye havale etmiştir.⁴²

B.M.M.'nin 21 Mart 1921 tarihli gizli oturumunda⁴³ ele alınan Üçüncü Şube mazbatası üzerinde uzun tartışmalar meydana gelmiştir. Üçüncü Şubenin yaptığı tahkikat neticesi Nazım Bey ve arkadaşlarının dokunulmazlıklarının kaldırılması ve muhakeme yolunun açılması yönündedir. Nazım Bey'in kendisini savunmaya çalışması yönünde cereyan eden görüşmelerde meclisteki genel kanaat yine Nazım Bey'in aleyhindedir. O, meclisin bu kanaatini değiştirmeye çalışmış, kendisine isnad olunan "gizli komünist teşekküllerle işbirliği" hususunda geniş bir savunma yapmıştır. Özellikle Üçüncü Şubenin kendisi ile ilgili olarak hazırladığı raporu tenkid ederek, tahkik heyetinin sadece Mustafa Kemal Paşa'yı dinleyerek hükmettiğini ileri sürmüştür.⁴⁴ Muhtemelen tahkikatı yapan Üçüncü Şubenin reisi veya Mazbata muharriri olduğu anlaşılan Sinop Mebusu Şevket Bey, şubenin tahkikatı hakkında bilgi vererek Nazım Bey'in iddialarını kabul etmemiştir.

Görüşmelerin sonunda verilen önergelerle, Saruhan Mebusu Refik Şevket

40 T.B.M.M., Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1, s. 356-357

41 T.B.M.M., GCZ, C. 1, s. 357-362

42 T.B.M.M., GCZ, C. 1, s. 363

43 T.B.M.M., GCZ, C. 2, s. 14-26

44 T.B.M.M., GCZ, C. 2, s. 16-17

Bey, Nazım, Mehmet Şükrü ve Şeyh Servet Beylerin Meclise devamlarına mani olmamak için tutuksuz olarak yargılanmalarına karar verilmesini istemiş, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ise tahkikatın yeterli olmadığı gerekçesiyle meselenin bir başka şubeye havale edilerek yeni bir araştırma yapılmasını talep etmiştir.⁴⁵ Ancak bu önergeler Meclis Genel Kurulunda kabul edilmeyecektir.

Nihayet Konya Mebusu Musa Kazım Bey'in verdiği önerge kabul edilerek, Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü, Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi ve Tokat Mebusu Nazım Bey hakkında "takibatı kanuniye icraası" kabul edilmiştir.⁴⁶

B.M.M.'nin vermiş olduğu bu kararlar Nazım Bey'in dokunulmazlığı kaldırılmış, muhakeme yolu açılmıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesi de meclisin bu kararı sonrasında Nazım Bey'i 12 Nisan 1921'de tutuklayarak yargılanmasına başlamıştır.

Muhakeme sırasında Nazım Bey hakkında ortaya çıkan iddialar ana hatları ile şu şekildedir:

- 1 - Yeşil Ordu'nun gizli bir cemiyet olduğu ve kendisinin bu cemiyetin üyeleri arasında yer alması,
- 2 - Cemiyet nizamnamesinin bazı maddelerinde hükümeti yıkma gayesinin güdülmesi,
- 3 - Mustafa Kemal Paşa'nın Yeşil Ordu'nun faaliyetlerine son verilmesi yönündeki isteğine uymayarak, gizli faaliyetlerine THİF vasıtasıyla devam etmesi,
- 4 - Mustafa Suphi ve isyan eden Çerkez Ethem ile münasebetinin olması,
- 5 - Sovyet Rusya'dan gizli faaliyetleri için para yardımı alması,
- 6 - Amasya'da Refet Paşa'nın yaverine İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin beyanname ve programını vermesi.

Nazım Bey, bunlardan hükümeti yıkma iddiasını, "Umumi merkezimizde Maliye ve Sıhhiye Vekilleri gibi iki hükümet reculünün bulunuşu da gösteriyor ki, umumi merkez hükümetle tesanüt halindedir"⁴⁷ diyerek reddetmiştir. Ayrıca Mustafa Suphi ile bağlantısı olmadığını, herhangi bir para yardımı almadığını⁴⁸, Refet Paşa'ya da İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin programını vermediğini⁴⁹ ifade etmiştir.

45 T.B.M.M., GCZ, C. 2, s. 26

46 T.B.M.M., GCZ, C. 2, s. 28

47 Yakın Tarihimiz, C. I, S. 4, s. 101

48 Yakın Tarihimiz, C. I, S. 5, s. 133

49 Yakın Tarihimiz, C. I, S. 5, s. 135

Nazım Bey'in Yeşil Ordu meselesinde yaptığı savunma ise şu esaslara dayanmaktaydı:

"Yeşil Ordu, ondördü B.M.M. azasından olmak üzere, en seçkin ve aydın ricalden teşekkül etmiştir. Bunlar içinde o vakit Maliye Vekili olan Hakkı Behiç ve Sıhhiye Vekili olan Dr. Adnan Beyefendiler de dahildi... Fakat iç ve dış vaziyetimiz itibariyle Hükümetce böyle bir beyanname verip resmen ortaya çıkmanın, Avrupalıların üzerimize pek fena hücumlarını çekeceği düşünülüyor... Vekiller heyetinde dahil iki zatın içinde bulunduğu bir heyetin gizli ve pürüzlü sayılacağına aklen de mantuken de kat'iyen ihtimal veremezdik".⁵⁰

Nazım Bey mahkeme huzurunda söylediklerinden başka durumunu daha iyi aydınlatmak amacıyla bir de yazılı savunma⁵¹ hazırlayarak mahkeme başkanlığına vermiştir. Ancak Nazım Bey'in kendisini savunma gayreti mahkeme heyeti üzerinde ciddi bir tesir meydana getirmemiş ve netice itibariyle ceza almaktan kurtulamamıştır.

Ankara İstiklâl Mahkemesi 9 Mayıs 1921 tarihinde dava ile ilgili olarak, Nazım Bey'i "gizli komünist fırka teşkili suretiyle hükümeti devirme teşebbüsünde bulunduğu" gerekçesi ile 15 yıl kürek cezasına çarptırmıştır.⁵² Fakat cezasını doldurmadan 29 Eylül 1921 tarihinde çıkarılan bir af kanunu ile serbest bırakılmıştır.⁵³ Ayrıca Nazım Bey ölünceye kadar emeklilik hakkından da mahrum edilmemiştir.

Mete Tunçay, Nazım Bey'in yanlışlık eseri mahkûm edildiğini ileri sürmesine⁵⁴ karşılık, Ergün Aybars'da çıkarılan af kanunuyla, Sovyetler Birliği'nin tedirgin edilmesinin ve alınan yardımın kesilmemesinin düşünülmüş olabileceğine dikkat çekmektedir.⁵⁵

Sonuç

Nazım Bey, Millî Mücadele Tarihimizde Bolşevizmi benimseyen Anadolu halkının ancak Sovyet Rusya'ya dayanarak kuracağı bir hükümet modeli vasiyesiyle kurtulacağına inanan bir parlamenterdir. Ancak onun sosyalizm an-

50 Yakın Tarihimiz, C. I, S. 3, s. 71.; Karşılaştır KANDEMİR, s. 138

51 Savunmasının tam metni için bkz; Yakın Tarihimiz, C. I, S. 5, s. 135 ve 5.6, s. 172-173.; Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, (Yay. Haz. Semih Nafiz Tansu), İstanbul, 1969, s. 550-553

52 Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, TTK Yayını, Ankara, 1989, s. 150.; Yakın Tarihimiz, C. I, S. 10, s. 298

53 Düstur, Üçüncü Tertip, C. II, s. 145.; AYBARS, s. 64.; TUNÇAY, Meseâî, s. 24

54 TUNÇAY, Meseâî, s. 24

55 AYBARS, s. 63, 64

layışında İslâmi unsurlara yer verilmiştir. Bu farklılıktaki amaç ise, Anadolu halkının kahir bir ekseriyetle müslüman oluşuna, yeni bir sistemin ancak bu yolla Anadolu insanı arasında taraftar bulabileceği düşüncesine bağlamakla izah edilebilir.

Nazım Bey'in Dahiliye Vekilliğine seçimi, desteğini aldığı "Halk Zümresi" grubunun Meclis'te elde ettiği ilk ciddi başarısıdır. Demokratik usullerle gerçekleşen bu seçimde alınan 98 oyda İkinci Grup milletvekillerinin rolü büyüktür. Bazı muhalif milletvekillerinin bu tavırlarında, Mustafa Kemal Paşa'nın adayına karşı muhalefet hissi ile hareket ettiklerini de söylemek mümkündür. Ayrıca Halk Zümresi'nin bu başarısında, destek veren milletvekillerinin henüz tam manası ile bilmedikleri sosyalist harekete bir kurtuluş çaresi olarak sıcak bakmaları ve tehlikeli olarak görmemeleri etkili olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın, fikri temelleri ne olursa olsun "gizli" hüviyet taşıyan her türlü teşebbüse karşı gösterdiği titizlik, Milli Mücadele Hareketi'nin içinde bulunduğu hassas mevkidenden kaynaklanmaktadır. Nazım Bey'i istifaya zorlamasında ortaya koyduğu "gizli" teşkilat kurması, casusluk yapması ve Milliyetçiliğe aykırı faaliyetlerde bulunması" gibi sebepler de bu titizliğin bir sonucudur.

Mustafa Kemal Paşa adına göz ardı edilmemesi gereken bir siyasi gelişme de, Nazım Bey'i istifa ettirmekle Meclis'te Halk Zümresi'nin kendisine karşı ciddi bir siyasi tehlike haline gelmesini önlemiş olmasıdır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın ilk B.M.M. üzerindeki etkisini ve siyasi gücünü gösteren değişik bir örnektir.

Nazım Bey'i istifaya zorlayan sebepler ile yargılanmasına yol açan sebepler aynıdır. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin verdiği kararda özellikle Mustafa Kemal Paşa ve Yunus Nadi'nin kanaat ve ifadeleri etkili olmuştur.

Millî Mücadele ve Cumhuriyet tarihimizde dokunulmazlıkları kaldırılmak suretiyle gizli komünist teşkilatı kurma suçundan yargılanan ve ceza alan ilk parlamenterler Nazım Bey ve arkadaşlarıdır. Onların şahsında komünizm de yargılanmıştır. Ancak komünizmin yargılanması ve elemanlarının tasfiyesi E. Aybars'ın ifade ettiği gibi oldukça yumuşak bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu ılımlı politikada Sovyet Rusya ile tesis edilmiş olan iyi münasebetlerin bozulmamasına gösterilen özenin rolü büyük olmuştur.

Görüldüğü gibi askeri zaferleri, siyasi zaferlerle pekiştirmesini gayet iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, bu meselede de bu dönemin iç ve dış gelişmelerinde "tesanüd'e" dikkat etmiş ve Ankara Hükümeti için hayati önemi haiz bu iki politika arasında ahenkli bir sebep-sonuç ilişkisi kurmasını bilmiştir.